כופר נפש

וַיְדַבֵּר ה׳ אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וְנָתְנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ לַה׳ בִּפְקֹד אֹתָם וְלֹא יִהְיֶה בָהֶם נֶגֶף בִּפְקֹד אֹתָם: (שמות ל יא-יב).[1]

במדבר רבה יב ג

א״ר יהודה בר סימון בשם ר׳ יוחנן: ג׳ דברים שמע משה מן הקב״ה והרתיע לאחוריו.[2] כיון שאמר לו: ״ונתנו איש כופר נפשו״, אמר משה: מי יוכל ליתן כופר נפשו? ״עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו״ (איוב ב ד) ועדיין אינו מגיע, שנאמר: ״אח לא פדה יפדה איש, לא יתן לאלהים כפרו ויקר פדיון נפשם״ (תהלים מט ח-ט).[3] אמר לו הקב״ה: איני מבקש לפי כוחי, אלא לפי כוחם: ״זה יתנו ... מחצית השקל״. אמר ר׳ מאיר: נטל הקב״ה כמין מטבע של אש מתחת כסא הכבוד והראה לו למשה: ״זה יתנו״ - כזה יתנו.[4]

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מס' דנזיקין משפטים פרשה י "אם כופר"

רבי ישמעאל אומר: בוא וראה רחמיו של מי שאמר והיה העולם על בשר ודם, שאדם קונה את עצמו בממון מידי שמים, שנאמר: ״כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם״. ואומר: ״איש כסף נפשות ערכו״ (מלכים ב יב ה)[5] ואומר: ״כופר נפש איש עשרו״ (משלי יג ח).[6]

---

[1] שלש פעמים מוזכר כופר נפש בפרשת מחצית השקל (שקלים) שבראש פרשת כי תשא: בפסוקים יב, טו וטז. בפסוק יב הכפרה היא לכאורה פשוטה: על עריכת המניין. כך משמע בפשטות מלשון הפסוק וכך פירושו רוב המפרשים (רש״י, אבן עזרא, רמב״ן אור החיים ועוד) בעקבות הגמרא בברכות סב ע״ב והמדרשים הדנים בחטאו של דוד שמנה (ספר) את ישראל (שמואל ב כד א). ראה דברינו מניית עם ישראל בפרשת במדבר. בשני הפסוקים האחרים כבר מדובר ברעיון כללי יותר של כופר נפש הקשור לתרומה לבית המקדש וקורבנות. כך מובא ברש״י פסוק יב ומפרשים אחרים, בעקבות הגמרא במגילה כט ע״ב: ״שלש תרומות הן, של מזבח למזבח, ושל אדנים לאדנים, ושל בדק הבית לבדק הבית״. ואנו נרצה לברר את העניין העקרוני של מתן כופר נפש. האמנם תיתכן כפרה לנפש ע״י כסף?

[2] אחד מהשלושה הוא כופר הנפש כמוסבר להלן. שני הדברים האחרים הם המשכן עצמו והציווי להביא קורבנות. ראה מדרש תנחומא בפרשת כי תשא סימן י שהוא מדרש מקביל לבמדבר רבה שהבאנו, וזה לשונו: ״רבי יהודה בר סימון אמר: שלשה דברים שמע משה מפי הגבורה ונבהל ונרתע לאחוריו. בשעה שאמר לו ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, אמר: רבש״ע, הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך. א״ל: משה, לא כשם שאתה סבור. אלא עשרים קרש בצפון ועשרים בדרום ושמונה במערב ושמונה במזרח ואצמצם שכינה שלי ואשכון ביניהם. וכשאמר לו: את קרבני לחמי, אמר משה: רבש״ע אם מכניס אני כל החיות שבעולם וכל הבהמות אין בהם העלאה אחת ובכל העצים שבעולם אין בהם הבערה אחת. א״ל: משה, לא כמו שאת סבור, אלא, את הכבש אחד תעשה בבקר. וכשאמר: ונתנו איש כפר נפשו, תמה ואמר: מי יוכל לתת פדיון נפשו? שנאמר: ויקר פדיון נפשם וחדל לעולם אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלהים כופרו. אמר לו: לא כמו שאת סבור, אלא זה יתנו - כזה יתנו. רב הונא בשם רב אמר: שדי לא מצאנוהו שגיא כח (איוב לז) אין הקב״ה בא בטרחות עם ישראל. כששמע משה כך אמר: אשרי העם שככה לו, אשרי שאל יעקב בעזרו (תהלים קמו)״.

[3] משה נרתע מעצם הרעיון שאדם יכול לפדות את נפשו בכסף (ראה רס״ג בפרשתנו שמפרש כופר נפש - פדיון נפש). את הפסוקים מאיוב ב ומתהלים מט שהדרשן שם בפי משה, יש להבין כך: הפסוק מאיוב ״עור בעד עור״ מראה שאדם מוכן לעשות הכל בעד הצלת נפשו, להקריב איבר על מנת להציל את עצמו ובודאי לתת כסף (ראה רש״י ומצודות על פסוק זה). דבר זה טבעי וברור. אך הפסוק בתהלים אומר שאדם לא יכול לפדות את עצמו בכסף, כשם שאינו יכול לפדות את עצמו בנפשו של אדם אחר (אפילו אח שמוכן להציל את אחיו). כך גם דברי ספרי דברים פיסקא שכט: ״ואפילו נותן אדם לו כל ממון שבעולם אין נותנין לו כפרו שנאמר: אח לא פדה יפדה איש ויקר פדיון נפשם - יקרה היא נפש זו שכשאדם חוטא בה אין לה תשלומים״.

[4] הביטוי ״מטבע של אש״ שהראה הקב״ה למשה נזכר במקומות רבים ותמיד בשמו של ר׳ מאיר. ראה ירושלמי שקלים פרק א הלכה ד, תנחומא כי תשא, נשא ובהעלותך, פסיקתא דרב כהנא ב ופסיקתא רבתי י ועוד רבים. וכן במסכת מנחות כט ע״א - ראה תוספות ״שלושה דברים״ שם שמקשר את המטבע של אש עם המנורה, הארון והשולחן של אש שירדו מן השמים שהתקשה בהם משה. האם דרשה זו של ר׳ מאיר היא חלק מהמדרש שלנו או עניין אחר? האם המטבע של אש היא חלק מהתשובה שהקב״ה נותן למשה? ואם כן, מה כאן התשובה? שאכן גם בכסף יכולה להיות קדושה כמו שאר כלי המשכן? גזירת הכתוב? ״כזה ראה וקדש״?

[5] פסוק זה לקוח מהפטרת פרשת שקלים שנקרא בשבת זו המספרת על התרומה לחיזוק בדק הבית שערך המלך יהואש. ראה רש״י על הפסוק שם שמסביר שהיו שם שתי תרומות: ״כסף השקלים שבכל שנה״ והתרומה המיוחדת לבדק הבית. וכבר זכינו להשלים ולדרוש בהפטרה זו בדברינו הפטרת שבת שקלים – בדק הבית.

[6] ראה רש״י על פסוק זה: ״עשרו של אדם הוא כופר נפשו שעשה ממנו צדקה״. במקומות מסוימים נדרש פסוק זה בתמיהה אם לא בשלילה (ראה מדרש תהלים צא יושב בסתר עליון), אבל רוב הדרשות והפרשנים למדו מפסוק זה, כמו המכילתא, שאכן יש מקרים בהם יש כופר לנפש, בפרט למי שיש לו כסף ויכול לתת צדקה. אלא שבניגוד ל״כופר נפש איש עושרו״ של משלי, אומר הפסוק בפרשתנו: ״העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט״ - כולם יתנו מחצית השקל, ״איני מבקש לפי כוחי אלא לפי כוחם״. לא הכמות קובעת אלא ״זה יתנו״. וראה רש״י על חציו השני של הפסוק ממשלי שם: ״ורש לא שמע גערה - על מחצית השקל מדבר שהטיל הכתוב על כל ישראל והשוה בו דל ועשיר שאין הרש שומע גערה וכלימה מן העשיר לאמר לו חלקי גדול מחלקך בקרבנות צבור״. ראה גם פירוש אבן עזרא על פסוק זה: ״ואין לזה מעלה על זה, כי העשיר אם יתפש בעבור ממונו יתן עושר כופר נפשו, אבל רש לא ישמע גערת שוטר ונוגש״ - כדאי לפעמים להיות עני!

כתובות דף לז עמוד ב

״ולא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות כי מות יומת״ (במדבר לה לא) - למה לי? דאמר רחמנא: לא תשקול ממונא מיניה ותפטריה מקטלא (לא תקח ממנו ממון ותפטרהו ממיתה).

״ולא תקחו כופר לנוס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן״ (במדבר לה לב) - למה לי? דאמר רחמנא: לא תשקול ממונא מיניה ותפטריה מן גלות.[7]

ילקוט שמעוני פרשת כי-תשא רמז שפו

״ונתנו איש כפר נפשו״ - כששמע משה כן, נתירא. אמר: ״עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו״. רבי יהודה ברבי אילעאי אומר: אמר משה: מצינו שפדיון נפשו של אדם כבר כסף שנאמר: ״והיתה נפשך תחת נפשו או ככר כסף תשקול״ (מלכים א כ לט). רבי יוסי אומר: ממוציא שם רע אתה למד, שנאמר: ״וענשו אותו מאה כסף״ ואנחנו הוצאנו שם רע ואמרנו: ״אלה אלהיך ישראל״. כל אחד ואחד ממנו צריך ליתן מאה כסף. ריש לקיש אמר: מן האונס למד ... ואנו אנסנו הדבור שכתב: ״לא יהיה לך״ ועשינו עבודה זרה. כל אחד ואחד ממנו צריך ליתן חמשים כסף. רבי יהודה בר׳ סימון אמר: משור נגח למד, שנאמר: ״אם עבד יגח השור״ ואנחנו המרנו כבודו בשור ... כל אחד ואחד ממנו צריך ליתן שלושים שקל.[8] ידע הקב״ה מה בלבו של משה א״ל: חייך, לא ככר כסף ולא מאה כסף ולא חמשים שקלים ולא שלשים שקלים. אלא, זה יתנו. אמר רבי מאיר נטל הקב״ה מטבע של אש מתחת כסא הכבוד והראהו למשה ואמר לו: זה יתנו. אמר משה: מי יתן? אמר לו הקב״ה: כל העובר על סכומיא. ״מחצית השקל״ - רבי יהודה אומר: לפי שחטאו בשש שעות ביום יתנו מחצית השקל ... רבי יהודה בר נחמני אמר בשם רבי יוחנן בן זכאי: לפי שעברו ישראל על עשרת הדברות יתנו עשרה גרה שהוא מחצית השקל.[9]

שבת שלום

מחלקי המים

---

[7] שני פסוקים אלה שבסוף פרשת מסעי הם האמירה ההלכתית הברורה ביותר נגד כופר נפש. רוצח, גם בשגגה, לא יכול לפטור עצמו בכופר. אמנם יש בתורה מקרים אחרים בהם יש כופר. דא עקא, שאם התורה מדגישה שלרוצח אין כופר, משמע שלמקרים קלים יותר יש. מקרה אחד הוא פגיעה באיברים. וכדברי הספרא אמור פרשה יד (וכן בבא קמא פג ע״ב): ״יכול סימא את עינו יסמא את עינו, קיטע את ידו יקטע את ידו, שיבר את רגלו ישבר את רגלו? תלמוד לומר: מכה בהמה - מכה אדם. מה מכה בהמה בתשלומים אף מכה אדם בתשלומים, אם נפשך לומר: לא תקחו כופר לנפש רוצח. לרוצח אין את נוטל כופר, אבל אתה נוטל כופר לאיברים״. ראה דברינו עין תחת עין בפרשת משפטים. מקרה שני, מורכב יותר, הוא הכופר המושת על אדם ששורו הרג אדם, שבתורה כתוב: ״השור ייסקל וגם בעליו יומת. אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו וכו׳״. אומר ספרי במדבר פיסקא קסא: ״ולא תקחו כופר לנפש רוצח. למה נאמר? לפי שהוא אומר אם כופר יושת עליו, או כשם שנותנים פדיון למומתים בידי שמים כך יהו נותנים פדיון למומתים בידי אדם? תלמוד לומר: ולא תקחו כופר לנפש רוצח״. בכלל, על עונש מיתה, גם לא בעקבות רצח, אין כופר בתורה. אבל במקרים אחרים - יש. כמובן שזה בין אדם לחבירו ואילו בפרשת שקלים וכיוצא בה, מדובר בכופר נפש בין אדם למקום.

[8] משה או העם מחפשים דין דומה בתורה ללמוד ממנו את סכום הכופר.

[9] כאן העניין לכאורה פשוט יותר. משה לא נרתע ולא מופתע מעצם הרעיון שיש כפרה בכסף שהרי התורה מלאה מעונשים כספיים שבאים על פגיעה לא כספית. אדם יכול להשיג כפרה גם בהבאת קרבן, תפילה או תשובה. גם זה כבר ידוע למשה. לכאורה, כל מה שנותר הוא לקבוע את הסכום. הדיון הכמותי שבמדרש משקף דיון מהותי מה היא העבירה המדויקת שעשו ישראל ועל מה הם צריכים כופר נפש. התשובה של ״עשרים גרה השקל מחצית השקל״ (מהמשך הפסוק ״תרומה לה׳ ״ מתעלם המדרש) היא מחד גיסא מינימליסטית (״אין הקב״ה בא בטרחות עם ישראל״ מדרש תנחומא כי תשא). מאידך גיסא, היא גם תזכורת היסטורית על חטאי העם. ובהמשך המדרש שם מוזכרת גם מכירת יוסף (״אח לא פדה יפדה איש״)! מקבילה למדרש זה (אולי המקור) הוא מדרש הרבה יותר חריף וקשה בתחילתו, אך מפויס ואופטימי בסופו שנמצא בפסיקתא רבתי לפרשת שקלים (פרשה י) וזה לשונו: ״ונתנו איש כופר נפשו. אמר לו הקב״ה: משה, מיתה הם חייבים על שעשו את העגל. אלא יתנו כפרת נפשם ונתנו איש כופר נפשו. כיון ששמעו ישראל היצרו. אמרו: על חנם היינו יגיעים ובוזזים בתי מצרים ונוטלים את ממונם. כתב בתורה שיתן קנס וענשו מאה כסף ואנחנו אנסנו את הדבור קבלנו אותו ועברנו עליו. עכשיו צריך כל אחד ואחד ממנו ליתן חמשים כסף כאונס אשה. אלא כמי שמפתה את הבתולה כי יפתה איש בתולה אשר לא אורשה. מהו קטריקי שלו? כסף ישקול כמהר הבתולות. הרי כל אחד ואחד מישראל צריך ליתן לו חמשים סלע שנעשינו כמפתה ופתינו את הדיבר ולא שמרנו אותו: ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם בל נכון עמו (תהלים ע״ח ל״ו ול״ז). ולא זו ולא זו אלא מי שיש לו שור נגח ונגח אדם עבד מהו עונשו? אדונו נותן שלשים שקלים יתן לאדוניו (שמות כא לב). ואנחנו עשינו שור וימירו [את] כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק״ו כ׳) עכשיו כל אחד ואחד מישראל צריך ליתן שלשים שקלים של כסף. אלא כמוציא שם רע וענשו אותו מאה כסף (דברים כ״ב י״ט) ואנחנו הוציאנו שם רע על הקב״ה שהוא העלנו מארץ מצרים ואמרנו לעגל זה אלהיך אשר העלוך מארץ מצרים (נחמיה ט׳ י״ח). ידע הקב״ה מה בלבם. אמר למשה: אמור להם למה אתם מתייראים? איני מבקש מכם שתתנו לי, לא כאונס לא כמפתה ולא כמוציא שם רע ולא כשור נגח, אלא: זה יתנו. א״ר מאיר: נטל הקב״ה מטבע של אש קטן וקרא לו למשה ואמר לו זה יתנו. כיון שראה דוד שבזה כפרה יש להם, התחיל אומר בואו וראו נפלאותיו של הקב״ה ומעשיו שבדבר שהכעיסוהו בו בדבר נתן להם כפרה כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (תהלים עה ח) זה שהשפיל ישראל לבאר שחת זה אלהיך (ישראל) וזה ירים [ישראל] שרומם קרנם בזה זה יתנו״.